

**Zülküf ERGÜN, *Bajar-Edebiyat û Cizîra Botan,*  
Nûbihar, Stenbol, 2014.**



ZÜLKÜF ERGÜN



Qebûleke giştî ye ku afirandin û çêbûna tiştan di nav têkiliyeke sedem û encamê de pêk tê. Yanî her tişt sedemeke wê heye ku çê dibe û encameke wê heye ku dirûv digire û dibe xwedî tesîr li gorî erka xwe. Li gorî vê qebûlê têkiliya bajar, dewlet û edebiyatê an jî li gorî rêzeke din dewlet, bajar û edebiyatê, dibin sedem û encamên hev. Her çiqas di serî de têkiliya bajar û dewletê şêlû be jî piştî avabûna bajardewletan dixuye ku sistema dewletê li ser bajarê ava bûye û ji bo qaîmbûn û bihêzbûna xwe jî her ku çûye dewletê an jî bi gotineke din desthilatê bajar bi hêz kirine, mezin kirine û gihandine asta herî bilind ku jê şaristanî ava bûne. Di vê çarçoveyê de xebata bi navê “Bajar-Edebiyat û Cizîra Botan” a ku ji teza lisansa bilind a mamosteyê Zanîngeha Artukluyê, Zülküf Ergün pêk hatiye, li ser têkiliya bajar, dewlet û edebiyatê xwîner derdixîne geryaneke kurdî, mêtûyî, efsûnî û edebî.

Ev xebat bi giştî ji destpêkek, çar beşan û encamê pêk tê. Nivîskar di destpêkê de mîna her destpêkekê meram û meqseda xwe û rêbaza xebata

xwe û bi kurtî li dor pirsên çî, çawa û çimayê derbiriye. Di beşa yekem de nivîskar li ser qonaxên bajarvaniyê û derketina edebiyata nivîskî rawestayê ku ev beş bûye hîmê teorîk ê teze. Di vê beşê de Ergün di sernivîsa yekem de avabûna bajarê an jî bajarvaniyê, li ser çend qonaxan dabeş dike ku deqên di xebata xwe de di çarçoveya qonaxa bajarê îslamî de dinirxîne ku sînorên vê qonaxê jî di navbera sedsala VIIan û XIXan de datîne. Ergün, rêbaza vegotina vê beşê bi awayekî encamgîrî (deduction) kiriye ku piştî qonaxên bajarvaniyê di çend sernivîsên cuda de bi rêzê peywendiya bajar û dewletê, bajar û şaristaniyê, bajar û peydabûna nivîsê vekolaye. Li ser vê bingehe herî dawî behsa peydabûna edebiyata bajarî kiriye li welatê kurdan. Pêşî bi giştî dest bi vegotina mijarê kiriye û her ku çûye sînor teng kiriye û xwe gihandiye encama vê beşa teorîk.

Rêbaza encamgîriyê ya ku nivîskar di nav sernivîsên beşan de şopandiye, di tevahiya xebatê de jî yanî di navbera beşan de jî vê rêzê şaş nebûye û di beşa duyem de ji welatê kurdan zêdetir, êdî xwe gihandiye babeta xwe ya spesîfîk ku ew jî li dor behsa bajar û dewletbûnê, Cizîra Botan û Mîrektiya Azîzan e. Di vê beşê de dîroka Cizîra Botan di sê qonaxên mêtjûyî de hatiye berçavkirin. Qonaxa yekem Cizîra berî îslamê ye, ya duyem ji bi hatina îslamê heta Mîrektiya Azîzan behsa vê herêmê dike û di qonaxa sêyem de jî behsa dîroka mîrektiya Cizîra Botan dike. Ji ber ku ev xebat pêşî wek teza lîsansa bilind hatiye amadekirin, em dibînin ku nivîskar xwe ji hin aliyan ve sînordar kiriye. Em vê yekê di her du beşên ewil de bi rahetî dibînin. Lewra di beşa yekem de qala qonaxa bajarvaniya modern an jî pîşesaziyê kiriye, lêbelê nexwestiyê ku Cizîra Botan li dor vê behsê binirxîne. Çimkî deq û şexsiyetên ku li ser rawestayê ew kes in ku di qonaxa bajarên îslamî de jiyane. Dîsa nivîskar di beşa yekem de di peywendiya bajar û peydabûna nivîsê û welatê kurdan de, her çiqas qala welat û desthilatên kurdan ên berî kiribe jî ji bilî mînaka Zembîlfiroşê, qala destxet û nivîsên berî hukumdariya Mîrektiya Azîzan nekiriye an jî nexwestiyê bike ku em vê yekê jî wek xwesînorkirinê şîrove dikin.

Beşa sêyem a vê xebatê, di bergeheke cuda de lêhûrbûn û vegotîneke din a li ser Cizîra Botan e. Ji vî aliyê xwe ve ji bo bingehdanîna beşa çarem, beşa sêyem û ya duyem kompozîsyoneke hevpar ava dikin. Çimkî ji bilî tarîxa avadanî û geşedana bajarekî, taybetmendiyên bajarvaniyê û seqamgîriya siyasî ya wî bajarî jî di çarçoveya peywendiya bajar û edebiyatê de girîng in ku Ergün vê behsê di beşa sêyem de baş nîşan daye. Çimkî her çiqas ji aliyê xanî, seray, ayîngeh, sûr û keleşan ve bajarek dirûvê bajarbûnê bide jî ji aliyê aborî, bazirganî, avadanî, rêvebirî, rewşa civakî, pergala perwerdeyê û seqamgîriya siyasî ve jî divê xweserî û xwemaliyên wî bajarî an jî desthilatê hebin.

Nivîskar, beşa çarem ji bo kesayetiyan serdema Mîrektiya Azîzan û analîza berhemên wan veqetandiye. Heya beşa çarem ji hêla teorîk ve çî gotîbe, di beşa çarem bixwe de pratîka vê teoriyê berçav kiriye. Di vê analîzê de berhemên du kesayetiyan sereke; Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî bi qasî ku teza Ergün piştrast bikin, tije agahî û palpişt in. Her çiqas Xanî di bin desthilata Mîrektiya Azîzan de nejiyabe jî li gor peywendiya bajar û edebiyatê ji bo vê xebatê nimûneyeke serkeftî ye. Rast e, ku Cizîrî hem di bin hîmayeya vê desthilatê de û hem jî li bajarê wê jiyaye û berhemên xwe jî li gor wê rêstîne. Yanî helbestên Cizîrî, li gor peywendiya bajar-desthilat-edebiyatê nimûneyeke bêqûsûr dixuye ku gelek mînakên wê di xebatê de hatine dayîn. Lê dema ku xwîner ji

xwe pirseke wiha bipirse ka çima nivîskar hewcedarî bi nirxandina berhema Xanî dî-tiye? Ji sê aliyên ve bersiva vê mimkûn e. Yek jê, berhema xanî bi cûreyê mesnewiyê hatiye nivîsandin ku ev cûre ji bo sêwirandina edebî guncawtir e. Ya duyem jî di peywendiya bajar û dewletê de jî dikare bê nirxandin ku bi taybetî bajar û bajarvaniya Cizîrê di Mem û Zîna Xanî de wek senaryoya filmekê, bi kuçe kolanên xwe, bi merasîm û şahiyên xwe, bi lîstîk û tevgera civata xwe ve belkî ji Mela jî baştir hatibe berçavkirin. Qesta sêyem a nivîskar, belkî ya herî muhîm xwestiye ku nîşan bide Cizîr, wê gavê navendeke dahênana edebî ye ku ne tenê ji bo kesayetên li Cizîrê jî bo hemû kesên li derdora wê mîrekîtiyê jî navenda cazîbeya afirîneriyê bû.

Di beşa çarem de behsa du kesayetên din hatiye kirin ku yek ji van Remezanê Cizîrî ye ku ew bixwe jî li Cizîrê di bin hukumdariya vê mîrekîtiyê de jiyaye û berhemên xwe afirandine. Kesayetê din jî Feqiyê Teyran e ku ew jî li derveyî vê hukumdariyê bi rêya têkiliya bi Melayê Cizîrî re, di vê berhemê de cihê xwe girtiye. Lêbelê ev her du kesayet jî li gorî min di çarçoveya bajar-desthilat û edebiyatê de ku ev bingeha teorîk a xebata nivîskar e, zêde tesîrekê li xebatê nakin. Jixwe nivîskarê vê berhemê zêdetir xwestiye ku tesîra Melayê Cizîrê ya li ser van kesayetên nîşan bide, ne ku teza xwe bi wan xurttir bike. Lê hêjayî pirsê ye ku mirov careke din bipirse gelo ev her du kesayet bi rastî jî hewce bûn bikevin nav xebatê? Çimkî heya mirov bi temamî berhemê nexwîne, mirov dibêje qey analîza berhemên van her du kesayetên jî li dor vê behsê bi heman awayî hatine kirin. Lê wisa dixuye ku ne wisa ne. Heke hewce kiriba ku ev kesayet jî cih bigirin, wê çaxê ne bi sernivîseke bi vî hawî, belkî ev kesayet di bin sernivîseke cudatir de bihatana nirxandin, dê mebest zelaltir bihata fêmkirin. Yanî ne di peywendiya bajar-dewlet û edebiyatê de, di peywendiya bajar-edebiyata serdest û tesîra wan a li ser kesayetên din de, nirxandina van herdu kesayetên navborî dê guncawtir bûya.

Ji aliyê ziman ve Ergün zimanekî rewan, sade û fêambar bi kar aniyê û ji ber zanîna xwe ya soranî, carinan jî vî zaravayî sûd wergirtiye û vê yekê jî tameke cuda daye zimanê berhemê. Ji ber rêbaza wî ya ku şopandiye, derî li pişt deriyên vedibin û xwîner diherike nav berhemê û pêl bi pêl digihije encamê. Xebata Ergün jî ber ku di eslê xwe de xebateke akademîk e, gelek jêgirtin û referans tê de cih digirin, lê şewaza vegotin û bikaranîna van jêgirtinan zêde bel nîne û bi hevokên nivîskar re hemahengiyek çêkiriye ku ev jî xwendina berhemê hêsantir dike. Tenê kêmasiyeke biçûk heye ku ew jî hin şahiyên rastnivîsê ne ku diyar e di mîzanpajê de xerab bûne ku ev yek jî dibe ku hişê hin xwîneran ji aliyê standardbûna rastnivîsê ve tevlihev bike.

Di bikaranîna çavkaniyan de eşkere ye ku heya ji nivîskar hatiye, xwestiye xwe bigihîne deryayeke fireh. Helbet ne mimkûn e haya kesekî ji her çavkaniyê hebe an jî bikaribe xwe bigihîne hemû çavkaniyan. Lê dîsa jî di vê xebatê de di hin sernivîsan de ji hin çavkaniyên sereke sûd wergirtiba dê baştir bûya. Mesela di vegotina mijara şaristaniyê de bikaribûya ji berhema sosyologê Îranî Elî Şerîatî ya bi navê “Medeniyetler Tarihi I – II” sûd wergirtiba dê berhema xwe û vê mijarê dewlendam kiriba. Lê bi giştî dîmeneke wiha naxuye helbet. Heta di hin deran de agahiyên ku di çavkaniyan de berawird kirine û bi saya vê berawirdkirin û tehlîlên xwe yên li ser wan, hin şaşiyên van çavkaniyan jî eşkere û rexne kirine ku ev yek xisûsiyeteke akademiya rexnegir e ku di berhema Ergün de dixuye. Bikaranîna çavkaniyên yekem an jî resen aliyekî din ê serkeftî yê xebata nivîskar e.

Herî dawî mirov dikare bibêje ku di warê xwe de ev xebat, bûye pacye nû û herwiha mîna keke berçav ku bi vî şiklî li ser kesayetên cuda, di qonaxên cuda de, bi xwendinên cuda, berhemên din jî bikarin bîn afirandin. Çawa ku nivîskar di xebata xwe de xwestiye tesîra erênî ya bajarên û bajarvaniyê li ser nivîsê û dahêneriya edebî nîşan bide, berevajî vê tezê pir pêkan e ku antîtezên vê mijarê, yanî tesîra neyînî ya bajarên û bajarvaniyê, di nivîsê û astengkirina dahêneriya edebî de bê nîşandan. Lewra li gorî fikra sereke ya vê xebatê, di bergeha erênî de bajar û desthilat ji bo nivîsê, bûne motîvasyon. Lê wek di serdema bajarên modern de çawa ku nivîs û desthilat li dijî hev rabûne û nivîskaran xwestiye xwe ji sergêjiya bajarên dûr bixin û li derên tik û tenha geriyane ku di warê nivîsandinê de afirîner tir bin, dibe ku di serdemên berê yên bajar û desthilatan de jî ev pevçûn û dijayetiyan di navbera nivîs û desthilatê de bîn dîtin û antîtezên vê xebata navborî jî bîn kirin.

### Kenan SUBAŞI

Lêkolîner, Zanîngeha Mardîn Artukluyê  
Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê